

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MONQOLUSTAN MÖVZUSU: TARİXİ ŞƏXSİYYƏT VƏ İDEAL PROBLEMI

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı
5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (monqol ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Lamiyə Məcid qızı Nəsirova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Azərbaycan-Asiya ədəbi əlaqələri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Bəsirə Höccət qızı Əzizəliyeva

Rəsmi opponetlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Bayqalsayxan Jaran oğlu Sanja

filologiya elmləri doktoru, dosent
Leyla Kamran qızı Məmmədova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Fidanə Vəli qızı Musayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD – 1.05/2 – Birdəfəlik Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya
elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Birdəfəlik Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Aysel Həsən qızı Qurbanova

Birdəfəlik Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Əlizadə Bayram oğlu Əsgərov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Qədim tarixə, mədəniyyətə və ədəbiyyata sahib olan Azərbaycan istər Şərq, istərsə də Qərb xalqları ilə daim ədəbi, mədəni əlaqələr qurmuşdur. Türk və monqol xalqlarının eyni dil ailəsinə mənsub olması və tarixi inkişafı Azərbaycan-Monqolustan ədəbi əlaqələrinin yaranması və inkişafını şərtləndirən amillərdir. Qərbi Sibirin cənub-şərqində yerləşən Altay diyarında türkdilli etnoslar məskunlaşaraq dil və adət-ənənələrini qoruyub saxlamış, bu cəhət onların mədəniyyətlərinə fərqli etnomədəni elementlərin qarışmasına gətirib çıxarmışdır. Monqol ədəbiyyatı köçəri ənənələrinin böyük təsirinə məruz qalmış, cəmiyyətin siyasi, iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsini özündə əks etdirərək uzun əsrlər boyu təkmilləşmiş və inkişaf etmişdir. Mahnılar, monqol qəhrəmanlıq dastanlarından olan “uliqer” və “tuli”, nağıllar, maqtaallar (tərifnamələr – L.N.), surqaallar (nəsihətlər – L.N.), əfsanələr, tapmacalar, atalar sözləri və zərb-məsəllər, monqol folklor janrlarınının zənginliyinin göstəricisidir. “Xonqirad mahnıları”, “Çingiz xanın iki köhləni haqqında povest”, “Çingiz xanın nəsihəti”, “Yetim oğlan haqqında povest” nağılları və Çingiz xanın hikmətli kəlamları olan “Biliq” (hərfi tərcüməsi “Müdrilik” – L.N.) dövrümüzə qədər hissələr şəklində çatmışdır. Folklor ənənələri monqol epik ədəbiyyatının yaşam qabiliyyətini müəyyən etmiş və geniş yayılmış “Qəsər” (Qəsər xana həsr olunmuş – L.N.) və xalq eposu “Canqar” ərsəyə gəlmişdir. XII-XIII əsrlər monqolların həyat tərzini əks etdirən mühüm epik abidə “Monqolların gizli tarixi”, “Qəsər” və “Canqar” dastanları qəhrəmanlıq eposunun çoxəsrlik ənənələrini özündə əks etdirir.

Azərbaycan-monqol ədəbi əlaqələri bədii tərcümə yolu ilə genişlənərək inkişaf etməkdədir. Milli-mənəvi dəyərlərin təzahürü sayılan monqol ədəbi nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi daima ədəbiyyatların qarşılıqlı inteqrasiyasına və zənginləşməsinə töhfə vermişdir. Monqolustan Altayı türklərinin monqol dilinə keçmiş əfsanələri, Altay folklorunun səciyyəvi nümunələri “Boko bain Sartıkoj”, “Təpəgöz-adamyeyən”, “Xuşandra xan”, “İrin

Tümin Xayrxan” və “Noyan Xulaxay” olmaqla beş nağılı əhatə edərək Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur. Azərbaycan folkloru da Təpəgöz süjetləri ilə zəngindir, “Kitabi Dədə Qorqud” eposunda “Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy” həmçinin “Təpəgöz, qarışqa və uşaq”, “Kəlləgöz”, “Sevimli Təpəgöz” nağılları süjet və məzmununa görə monqol nağılları ilə çox sayda oxşarlıqlarına görə səsləşir. Monqol nağıl və əfsanələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı xalqın milli xüsusiyyətləri qorunub saxlanılmış, əsas məqsəd isə xalqları bir-birinə yaxınlaşdırmaq, onlar arasındakı əlaqə tellərini gücləndirmək və həmin xalqların folkloru ilə yaxından tanış olmaqdan ibarət olmuşdur. Monqol yazıçısı N.Xodzanın uşaqlar üçün işləyib hazırladığı “Monqol nağılları” kitabı 1956-cı ildə çap olunmuş və bu şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan nağılları ilə ortaq cəhətlərinin çoxluğu nəzərdən qaçmamışdır. Azərbaycan dilində işıq üzü görən “Şən povestlər” kitabı monqol yazıçısı, “Naçaqdorj mükafatı”nın laureatı olmuş Dorjin Qarmanın yaradıcılığından bir tərcümədir. XX əsrin ortalarından ədəbiyyatla məşğul olmağa başlayan D.Qarma Monqolustanda yaşayan uşaqlar haqqında, onların həyat tərzini, işi, əməyi, təhsilə yiyələnmək səyi barədə maraqlı hekayətlər qələmə almışdır.

Monqol hekayələrinin yer aldığı “Qoçaq Baydiy” kitabı 1973-cü ildə Aydın İbrahimov tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş, bu kitabda monqol yazıçıları B.Baastın, D.Qarmanın, P.Xorloonun, M.Qaadambanın və S.Ulambayarın hekayələri yer almışdır. Bu hekayələrdə qədim nağıllar və tarixi hadisələr xalq hakimiyyəti düşmənləri ilə mübarizəyə həsr olunmuşdur. Qoçaqlıq, mərdlik, işgüzarlıq, təvəzakarlıq, əməksevərlik kimi müsbət insani keyfiyyətlər öz vəsfini tapmışdır. Tarix boyu eyni coğrafiyada yaşamış, mədəni tərəfdən bir-birinə təsir göstərmiş xalqların ədəbi əlaqələrinin araşdırılmasında həmçinin atalar sözlərinin tədqiqinin, qarşılaşdırılmasının, ortaq və fərqli cəhətlərinin öyrənilməsinin əhəmiyyəti danılmazdır. Monqol atalar sözləri və deyimlərinin Azərbaycan türkcəsinə çevrilməsi, həm də monqol düşüncə təfəkkür “üslub”unun qarşılıqlı surətdə öyrənilməsidir. Monqol atalar sözü və məsəlləri dilimizə tərcümə

olunaraq çox geniş şəkildə, həmçinin üç əlifbada “Atalar sözü – ağlın gözü” kitabında yer almışdır.

Monqol şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri ilə yanaşı, Monqolustanın təbiətini, insanlarını, gözəlliklərini vəsf edən şeirlər M.Araz, H.Ziya, V.Rüstəməzadə, Ə.İlham və Q.İmamverdiyev tərəfindən zaman-zaman Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş və “Azərbaycan” jurnalının müxtəlif saylarında dərc olunmuşdur. Monqol ədəbiyyatından edilmiş bu tərcümələrin böyük əksəriyyəti Sovet ideologiyasının təsiri altında qələmə alınmış əsərlər idi. Bu şeirlərin əksəriyyətində faşizm üzərində qələbə təənnümü, qardaşlıq, sülh təbliğ olunurdu.

Azərbaycan-Monqolustan ədəbi əlaqələri orta əsrlərdən başlansa da, Sovet dövründə daha da genişlənmiş, XX əsrin ortalarından etibarən monqol ədəbi nümunələri ikinci dil - rus-dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Monqol ədəbiyyatının epik üsluba malik olan “Monqolların gizli tarixi” əsərini türkcə, rusca və almanca nəşrləri əsasında professor Ramiz Əskər tərcümə etmiş, Azərbaycanca nəşrinə Ön söz yazmışdır. Bu tərcümə işi Azərbaycanda monqolistikanın inkişafı sahəsinə yeni bir töhfə olmuşdur. “Monqolların gizli tarixi” orta əsrlər monqol ədəbiyyatının ən önəmli tarixi əsərlərindən biri kimi, XIII əsrdə monqol dilində çin heroqlifləri ilə yazılaraq dünyanın böyük sərkərdələrindən biri Çingiz xanın fəthlərini, yürüşlərini, türk-monqol xalqlarının münasibətlərini və oğlu Ögedeyin hakimiyyəti də daxil olmaqla tarixi dövrü əks etdirir. Əsas diqqət Çingiz xanın həyatına, onun sərkərdəlik məharətinə, xanların hərbi yürüşlərinə, monqol xalqının adət ənənələrinə, dininə, məşğuliyyətlərinə verilmişdir. Əsər mövzu və ideya baxımından daha çox “Kitabi Dədə Qorqud” eposu ilə müqayisə edilə bilər. Hər iki əsər obrazların bədii xüsusiyyətləri, nəslə nəzmin izlənməsi, bədii ifadə vasitələri və dastanın mahiyyəti baxımından bir-birinə olduqca bənzəyir və tədqiqat aparılmasını şərtləndirir.

Monqol şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsi, XIII-XIV əsrlərdə ərsəyə gələn “Canqar” qərbi monqolların dünya folkloruna bəxş etdiyi qəhrəmanlıq eposudur. Professor Babək Qurbanovun tərcümə işi “Canqar” dastanı Azərbaycan və monqol folklorunun

araşdırılıb tədqiq edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. O, “Kalmık xalqının qəhrəmanlıq dastanı “Canqar”da türk mənşəli ünsürlər” adlı məqaləsində dastan haqqında geniş şərh verərək “Canqar” və “Koroğlu” dastanı arasında çox sayda bənzərliklər olduğunu və paralellər aparılmasının vacibliyini vurğulamışdır.

Bədii tərcüməni digər tərcümələrdən fərqləndirən əsas cəhəti məhz orijinal bədii yaradıcılıqla birbaşa bağlılığıdır. Orijinal bədii əsərin bir dildən başqasına çevrilməsi həm də, geniş mənada, xalqlar arasında ünsiyyətin vasitələrindən biridir. Bilkənt Universiteti, “Yazılı və şifahi tərcümə” şöbəsinin dosenti, Türkologiya və tərcüməşünaslıq üzrə elmlər doktoru Elvin Abbasbəyli ilk dəfə orijinaldan müasir dövr monqol hekayələrini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Monqol dilindən tərcümə olunan Maqvan Erdenebatın “Portret”, Davaadarj Enxboldbaatarın “Dekabr qızı”, Batnasan Qanhuunun “Yeni başlanğıc” və Bayanmönx Çoojçuluunçeçeqin “Güzgü effekti” hekayələri Azərbaycan-monqol ədəbi əlaqələrinin inkişafına bir töhfədir. Monqol dilindən tərcümə olunan bu nəsr nümunələri dərin mövzuları kiçik mətləblərdə əks etdirən çağdaş dünyanın hekayələridir və müasir monqol cəmiyyətinin çeşidli problemlərinin öyrənilməsi cəhətdən əhəmiyyətlidir. Tənqidçi M.Qaraxanoğlunun “Dekabr qızı” və “Portret” hekayələri ilə bağlı qələmə aldığı esselərində müasir monqol hekayələri müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Azərbaycan-monqol ədəbi əlaqələri kontekstində tərcümə işlərinin olmasına və müəyyən tədqiqatlar aparılmasına baxmayaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında Monqolustan mövzusu indiyə qədər geniş aspektdə işlənməmişdir. Monqol və Azərbaycan xalqlarının milli-mənəvi dəyərlərində səsleşən ənənələrin mövcudluğu, türk xalqlarının ortaq abidəsi olan qədim Orxon-Yenisey abidələrinin Monqolustan ərazisində yerləşməsi və bu xalqlara məxsus digər ortaq xüsusiyyətlərin mövcudluğu, Azərbaycan ədəbiyyatında monqol dövlət başçıları ilə bağlı cəhətlərin çeşidli şəkildə təzahürü işin aktuallığını şərtləndirən amillərdir. Tədqiqat işinə cəlb edilən Azərbaycan ədəbiyyatında Monqolustan mövzusu Azərbaycan və monqol xalq dastanları

arasında paralellərin aparılması, Hülakülərin ədəbiyyata təsiri məsələlərinin öyrənilməsi, monqol xanlarına həsr edilmiş mədhiyyə və müxəmməslərin təhlili, həmçinin çağdaş nəsrə də monqol əsilli tarixi şəxsiyyətlər haqqında qələmə alınan əsərlərin dünya ədəbiyyatı ilə paralel surətdə tədqiqi kimi məsələləri özündə ehtiva etməkdədir. Azərbaycan ədəbiyyatında Monqolustan mövzusunun tədqiqi söyləməyə imkan verir ki, monqol xalqının görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinin parlaq obrazı orta əsrlərdə M.Əvhədi, N.Tusi, N.Bakuvi yaradıcılığında öz əksini tapmış, həmçinin F.Kərimzadənin “Təbriz namusu” və Y.Oğuzun “Çingiz xan” tarixi romanlarında, Ə.Cavadın “Səsli qız” poemasında, Ə.Nəcəfin yenicə işıq üzü görmüş “Hüləgü xan” və “Ögedey” əsərlərində öz əksini tapmışdır. Dissertasiya işinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat Azərbaycan ədəbiyyatında monqol mövzusunun araşdırılmasına həsr olunmuş ilk geniş və sistemli araşdırma olmaqla bu sahədəki boşluğu aradan qaldırmağa xidmət edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Araşdırma ilə bağlı dissertasiya işinə cəlb edilən monqol və türk xalqlarının qəhrəmanlıq dastanları, orta əsrlər dövründə qələmə alınmış nəzm və nəsr nümunələri, dünya və Azərbaycan ədəbiyyatında monqol mövzusunun əks olunduğu tarixi romanlar tədqiqatın obyektı kimi çıxış edir. Dissertasiya işinin əsas tədqiqat predmeti monqol və Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarının qarşılıqlı müqayisəsi, Orta əsrlər dövrü Azərbaycan ədəbiyyatına Elxanilər dövrünün təsiri məsələləri, monqol mövzusunun əks olunduğu romanlarda tarixi şəxsiyyət və ideal problemdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan ədəbiyyatında fərqli şəkildə meydana çıxan monqol mövzusunun araşdırmaqdır. Bununla əlaqədar tədqiqat işində qarşıya bir sıra vəzifələr qoyulmuşdur:

- Monqol və Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları arasında orta, ümumi xüsusiyyətləri aşkarlamaq və təhlil etmək;
- Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında (XIII-XIV əsrlər) monqol mövzusunun araşdırmaq;
- Hülakülər dövrünün bədii ədəbiyyata təsiri məsələlərini

ortaya çıxarmaq;

– Nəsirəddin Tusinin yaradıcılığına Elxanilər dövrünün təsirini tədqiq etmək;

– Nəsir Bakuvi və Marağalı Əvhədi irsində monqol mövzusunu müəyyənləşdirmək;

– “Cami-cəm” poemasında monqol mövzusuna müraciət olunan mənzumələri təhlildən keçirmək;

– Dünya ədəbiyyatından tədqiqata cəlb olunan Con Menin “Çingiz xan” və Çingiz Aytmatovun “Çingiz xanın ağ buludu” əsərlərində monqol hökmdarı Çingiz xanın obrazını müqayisəli kontekstdə araşdırmaq;

– Fərman Kərimzadənin “Təbriz namusu” romanında Hülakülər dövrünün ictimai-siyasi mənzərəsini aydınlaşdırmaq və Çingiz xanın obrazında səciyyəvi cəhətləri meydana çıxarmaq;

– Yunus Oğuzun “Çingiz xan” romanında monqol hökmdarının obrazını müqayisəli paralellər əsasında analiz etmək;

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat prosesinin metodologiyasını tarixi-müqayisəli təhlil metodu və analitik təhlil üsulu təşkil edir. Dissertasiya işində bədii nəsr və poetik nümunələr üzərində, həmçinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunan monqol dastanları əsasında araşdırılma aparılmış, elmi tədqiqatlara diqqət yetirilmişdir. Tədqiqat işi ədəbi-nəzəri və tarixi xronoloji prinsipləri gözlənilməklə yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya işində bədii nümunələrin təhlilində və nəzəri materialların araşdırılmasında müqayisəli, deskriptiv və analitik metodlardan istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Azərbaycan ədəbiyyatında Monqolustan mövzusunu tədqiq etmək və əhatəli şəkildə öyrənmək üçün müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

– Azərbaycan və monqol dastan yaradıcılığının öyrənilməsində qəhrəmanlıq eposlarının təhlilinin xüsusi əhəmiyyət daşıması;

– “Monqolların gizli tarixi” əsərinin monqol xalqının tarixi yolunun tədqiqində və Çingiz xan şəxsiyyətinin öyrənilməsində önəmli rol malik olması;

– Orta əsrlər dövründə ədəbiyyatda monqol mövzusunun formalaşmasının Azərbaycanda Hülakülər sülaləsinin mövcudluğundan irəli gəlməsi;

– XIII-XIV əsrlərdə monqol hökmdarlarının obrazının xüsusilə M.Əvhədi, N.Bakuvi yaradıcılığında mədhiyyələr şəklində öz əksini tapması;

– Monqol mövzusunun tarixi romanlarda inikasının şəxsiyyətlərin ideal qəhrəman obrazının təhlili ilə birbaşa əlaqələndirilməsi;

– Azərbaycan və dünya ədəbiyyatında qələmə alınan tarixi şəxsiyyətlərin keşməkeşli həyat yolu və ziddiyyətli xarakterinin hökmdar obrazını tədqiqat işinə cəlb etməyə əsas verməsi;

– Çingiz xanın tarixi romanlarda analizinin və şəxsiyyət konsepsiyasının araşdırılmasının əhəmiyyətli olması;

– Çingiz xanın dünya fəthi titulu onun tarixi romanlarda mərkəzləşmiş obrazının tədqiq və təhlilini şərtləndirməsi;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında monqol və türk xalqları dastanlarının müqayisəli şəkildə öyrənilməsi, Azərbaycanda Hülakülər dövrünün ədəbiyyatda bədii əksinin araşdırılması və tarixi romanlarda monqol mövzusunun öyrənilməsinə həsr olunmuş ilk elmi tədqiqat işidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

– “Monqolların gizli tarixi” dastanı və türk xalqlarının ortaq qəhrəmanlıq abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu qarşılıqlı və müqayisəli formada tədqiqata cəlb olunmuş və ümumi cəhətlər meydana çıxarılmışdır.

– Kalmık xalq qəhrəmanlıq eposu “Canqar” və “Koroğlu” dastanı dissertasiya işində geniş şəkildə analiz olunaraq qəhrəmanların tarixi mübarizəsi və mifoloji dünyagörüşün izləri ortaya çıxarılmışdır.

– XIII-XIV yüzilliklər Azərbaycan ədəbiyyatında Monqolustan mövzusu əhatəli araşdırılmış, monqol mövzusunun əks olunduğu poetik nümunələr təyin olunmuşdur.

– Marağalı Əvhədinin “Cami-cəm” poemasında monqol mövzusunda olan mənzumələr müəyyənləşdirilmişdir.

– Tarixi romanlarda Elxanilər dövrünün parlaq tarixi şəxsiyyətlərinin bədii obrazı təyin olunmuşdur.

– Azərbaycan bədii nəsrində böyük monqol hökmdarı Çingiz xanın obrazı tədqiq olunmuş və V.Q.Yanın “Çingiz xan” tarixi romanı ilə müqayisəli paralellər əsasında orta q cəhətlər aşkarlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi monqol və Azərbaycan xalqlarının qəhrəmanlıq eposunun çoxəsrlik ənənələrini üzə çıxarır, Hülakülər dövrünün Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri məsələlərini öyrənir və tarixi romanlarda şəxsiyyət konsepsiyasını araşdırır.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işindən Azərbaycan-monqol ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsində, Azərbaycanda monqol ədəbiyyatına dair araşdırmaların aparılmasında istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticələrindən ali məktəblərin müvafiq fakültələrində təhsil alan tələbələr əlavə vəsait kimi faydalana bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestatiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə edilən nüfuzlu elmi jurnal və məcmuələrdə, xarici elmi nəşrlərdə, beynəlxalq səviyyəli konfrans və simpoziumlarda etdiyi məruzələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Azərbaycan-Asiya ədəbi əlaqələri şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya işinin mövzusu indiyədək ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş – 14772 işarə, I fəsil – 109914 işarə, II fəsil – 48260 işarə, III fəsil – 110287 işarə, nəticə – 11299 işarədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla dissertasiya işinin ümumi həcmi – 295384 şərti işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir, mövzunun işlənmə səviyyəsi, tədqiqatın elmi yeniliyi, metodologiyası, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti əsaslandırılır, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, tədqiqatın quruluşu və aprobeasiyası haqqında elmi məlumat təqdim edilir.

Tədqiqat işinin I fəslı **“Azərbaycan və monqol yazılı abidələrində paralellər”** adlanır. Bu fəsil üç paraqraftan ibarətdir. **“Monqolların gizli tarixi” əsəri və Çingiz xan şəxsiyyəti** adlanan birinci paraqrafta “Monqolların gizli tarixi” dastanı monqol xalqının tarixi inkişafını əks etdirən qiymətli bir salnamə kimi araşdırılmış, Çingiz xanın şəxsiyyəti ətraflı tədqiq edilmişdir. “Monqolların gizli tarixi” əsərində Çingiz xan monqol xalqının nümayəndəsi kimi dünya tarixində ictimai-siyasi hadisələrin axarını dəyişən nüfuzlu tarixi şəxsiyyət kimi liderlik məharəti, diplomatik qabiliyyəti, hərbi strategiyası, tolerant siyasəti, mədəni inkişafa töhvə verən bir çox xüsusiyyətləri ilə təsir gücünə malik olan bir ideal qəhrəman obrazındadır. *“İlahi lütf öz yerində, amma monqol Allahu, Əbədi Səma yalnız öz qayğısına qalanları dəstəkləyir. Müvəffəqiyyət asanlıqla gəlmir, iztirablardan, uğusuzluqlardan keçərək gəlir. “Gizli tarix” bizə heyratamız bir şeyi – hamı tərəfindən tərک edilmiş, ikrahla yanaşılan qaçağın qəhrəmana və imperatora çevrilməsinin psixoloji mənzərəsini açır”*¹. Ard-arda qazandığı savaşlardan əldə etdiyi nailiyyətlərlə bəslənən Çingiz xanın dünya fatehliyi iddiası heç vaxt onu tərک etməmişdir. Çingiz xanın dünya tarixinə göstərdiyi dərin təsir “Monqolların gizli tarixi” əsərində ideal qəhrəman obrazına rəvac verən ən önəmli faktorlardan biridir. Tarixdəki ən geniş əraziləri fəth edən sərkərdənin düşünülmüş siyasəti mədəniyyətlər və xalqlar arasında münasibətlərin yaranmasına və bilik mübadiləsinə təkən vermişdir. Monqol xalqı üçün daima ilham və qürur yeri, “milli güc” rəmzinə çevrilən Çingiz xanın bu millətin tarixi və

¹ Men, C. Çingiz xan. – Bakı: Qanun Nəşriyyatı, – 2015, – s.80.

mədəni inkişafında misilsiz əməyi və danılmaz xidmətləri olmuşdur.

Fəslin **“Kitabi-Dədə Qorqud”** və **“Monqolların gizli tarixi”** eposlarında **ideya və mövzu bənzərliyi: dini inancların əksi və mərasim motivləri**” adlı ikinci paragrafında monqol və türk xalqlarının qəhrəmanlıq dastanlarında ortaq və ümumi cəhətlər araşdırılır, hər iki eposda obrazların səciyyələndirilməsi, dini inancların əksi və mərasim motivləri öyrənilir. Türk və monqol tayfa birlikləri qədim zamanlardan bəri eyni, yaxın coğrafiyanı paylaşmaqla bir-birinə qaynayıb-qarışmış və qarşılıqlı şəkildə mədəniyyətlərini zənginləşdirmişlər. Tarixi inkişaf, coğrafi yaxınlıq, Altay dil ailəsinə mənsubluq, həyat tərzinin ortaq ünsürlərdən təşkil olması bu müştərək cəhətlərin nümunəsidir. İran tarixçisi Fəzlullah Rəşidəddinin *“Came-ət təvarix”* və türklərin şəcərəsinə dair kitabların müəllifi XVII əsr tarixçisi Əbülqazi Bahadır xanın *“Şəcəreyi-tərakimə”* əsərlərində türk və monqol xalqlarının eyni soydan gəlməsi ilə bağlı zəngin məlumatlar yer almaqdadır. Öz mövzusunı tarixdən götürən qəhrəmanlıq dastanlarının məzmununu daxili və xarici düşmənlərə qarşı aparılan mübarizə, xalqın birliyinin qorunması, vətənpərvərlik və yurd sevgisi kimi ümumbəşəri dəyərlər təşkil edir. Monqol və türk xalqlarının qəhrəmanlıq dastanlarında xalqın həyatı ilə bağlı olan tarixi hadisələrin yer alması ənənəvi xarakter daşımışdır. *“Yüzdillər boyunca türkün həyat tərzinin, duyum və düşüncə biçiminin əsas axarını bahadırlıq, cəngavərlik təşkil etdiyindən etnik-mənəvi sistemin güzgüsü olan folklorda, o cümlədən də dastançılıq ənənəsində qəhrəmanlıq motivinin geniş və qabarıq yer alması təbii-tarixi zərurətdən irəli gəlmişdir”*².

Monqol və türk dastanlarının ən sanballı örnəklərindən olan *“Monqolların gizli tarixi”* və *“Kitabi Dədə Qorqud”* eposu meydana gəlmə şəraiti, bənzər motivləri, epos qəhrəmanlarının səciyyəsi, dünyagörüşü, dini inancları baxımından bir-birilə səsleşir və müqayisəli paralellərin aparılmasını şərtləndirir. Qəhrəmanlıq, doğma yurdun birliyinin qorunması, düşmənlərlə

² Azərbaycan dastanları. Beş cildə. I cild. – Bakı: Lider nəşriyyat, – 2005, – s.5.

aparılan mübarizə hər iki dastanın ortaq ideyasıdır. Dastanlarda talan, əsiralma intiqam, həmçinin mərdlik və sədaqət motivləri izlənməmişdir. Monqol eposunda sədaqət göstərənlər Çingiz xan tərəfindən mükafatlandırılmış və sadıqlıyı yüksək dəyərləndirilmişdir. “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının boyları igidlərin təmsalında mərdlik və ərənlilik, motivlərinin daşıyıcısıdır. Dastanda tayfa basqınlarına və düşmənə qarşı aparılan mübarizədə mərdlik motivi öz əksini tapmışdır.

Monqolların və türklərin dastan yaradıcılığında qəhrəmanların Tanrı ilə bağlı təsəvvürləri, inancları və görüşləri, həmçinin Tanrı-insan münasibətləri görülməkdədir. “Monqolların gizli tarixi” əsəri həm də orta əsrlər monqol xalqının dini inanclarının əks olunduğu söz abidəsidir. Monqolların əski inancları şamanizmlə bağlı olmaqla bərabər, Göy Tanrıya inam xalqın inanclar sistemində mövcud olmuşdur. Onlar yerin və göyün ulu ruh Tanrı tərəfindən idarə olunduğuna inam bəsləyir, varlığına inandıqları təbiət ruhlarına dualar edirdilər. Monqollar Göy Tanrıya bağlı olan inanclarından dolayı təbiət varlıqlarının, ağac və dağların güclü ruhların daşıyıcısı olduğuna inanaraq onlara tapınmışdılar. Xalqın düşüncəsində bu varlıqlar özündə ilahi bir qüvvəni qoruyub saxlamışdır. Tənqriçilik və ya Göy Tanrı dini monqol və türk xalqlarının şamanizmə bağlı olan əski inanclarının əksidir. Xalqların qədim tarixini, həyat tərzi və ondan irəli gələn məişət məsələlərini, dini inanc və dünyagörüşünü özündə ehtiva edən dastanlarda həm də sakral və müqəddəs hesab olunan saylara qarşı müsbət münasibət bəslənmişdir. “Kitabi Dədə Qorqud” dastanı və “Monqolların gizli tarixi” əsəri arasında aparılan müqayisəli paralellər nəticəsində monqol və türk xalqlarının inanc sistemində Göy tanrıya inam, şamanizm və şaman görüşlərinin izləri görülməkdədir. Oğuz eposu özündə şaman görüşləri ilə bərabər islam dininin izlərini daşımaqdadır.

Dastanlarda andiçmə, yuxuyozma, adqoyma kimi motiv və süjetlər xalqın həyat tərzi əks etdirən mərasim rituallarıdır. Oğuz eposu xalqın milli-mənəvi düşüncələrini, el adət-ənənələrini özündə qoruyub saxlayan ədəbi abidə kimi “Monqolların gizli tarixi”ndə əksini tapan andiçmə, adqoyma, yuxuyozma kimi motiv

və süjetlərlə səsləşir. Dastanlar arasında aparılan müqayisəli paralellər nəticəsində türk-monqol xalqlarının eyni epik yaradıcılıq xüsusiyyətlərini özündə əks etdirdiyi ortaya çıxmaqdadır. Dastanlar arasında müəyyənləşdirilən uyğunluqlar və ortağ maddi-mənəvi dəyərlərin əksi xalqların qədim tarixi köklərə dayanan keçmişini sübuta yetirən amillərdir.

“Koroğlu” və “Canqar” arasında epik uyğunluqlar: qəhrəmanların mübarizəsi və mifoloji motivlər” adlanan üçüncü paraqrafda monqol və Azərbaycan eposunda obrazların xüsusiyyətləri öyrənilir, bənzər motivlər aşkarlanır. Dastanların məişət həyatının təsviri və motivlər baxımından yaxından səsleşdiyi müəyyən olunur.

Qərbi monqolların, daha dəqiq desək, kalmık xalqının qəhrəman və mübarizələrlə dolu tarixi keçmişini özündə əks etdirən “Canqar” dastanı xalqın adət və ənənələrinin, dünyagörüşünün, milli-mənəvi dəyərlərinin təzahürüdür. *“Canqar əfsanəsi, monqol xalqının qəhrəmanlığı, sülh və vətən sevgisini əks etdirməkdədir”*³. Dastanın meydana gəlməsi XIII və ya XVI əsrlərə aid edilmiş, ilk elmi araşdırılması XIX əsrin əvvəllərindən başlanmışdır. Eposda mifoloji qəhrəmanların mövcudluğu, həmçinin şamanizm və buddizm ünsürləri, arxaik dövrə aid izlər onun qədim tarixə malik olduğunu təsdiqləyən amillərdir. Dastanın günümüzə qədər gəlib çatması və qorunub saxlanmasında dastan ifaçılarının - canqarçıların rolu böyükdür.

Monqol dastanı və “Koroğlu” eposu tarixiliyi, mövzu və ideyası, ortağ motivləri, süjet xətti, obrazlar sistemi, o cümlədən, mifoloji dünyagörüşün əksi baxımından yaxından səsleşməkdədir. Dastanların əsas və ortağ ideyası doğma yurdun qorunması və düşmən qüvvələrə qarşı verilən savaşıdır. Haqsızlıq uğrunda aparılan mübarizə və məmləkətin müdafiəsi dastan qəhrəmanlarının həyat idealına çevrilmişdir. Bahadırların azad yaşamaq uğrunda verdikləri bitib-tükənməyən qəhrəmanlıq mücadiləsi hər iki dastanın başlıca motivlərindən biridir. *“Türk*

³ Cangar dastanı. Moğolların Büyük Dastanı. He Dexiu, – Türkiyə: Canut, – 2017, – s.5.

dastan ənənəsində qəhrəmanlığın yaşarlığı və ötürülməsi var. Bu bütün dastanlarda bu və ya digər dərəcədə özünün əksini tapır. Çünki xalq düşüncəsində qəhrəmanlığın sonuclanması, hansısa mərhələdə yekunlaşması olmur. “Manas”, “Corabatır”, “Canqar”, “Koroğlu” və s. dastanlarımız buna nümunədir”⁴. “Canqar” dastanında əsas qəhrəman Canqar və onun altı min on iki bahadırının apardığı mübarizə türk eposunda Koroğlunun və yeddi min yeddi yüz yetmiş yeddi dəlisinin verdiyi savaqlarla yaxından səsleşməkdədir.

Monqol və türk xalqlarının mifoloji baxış sistemində özünəməxsus xüsusiyyətlərlə yanaşı oxşar cəhətlər də vardır. “Canqar” dastanında çox sayda mifoloji süjet və motivlər yer almaqdadır. Mifoloji dünyagörüşün izləri “Canqar” dastanında həm qəhrəmanların düşmənlərlə mübarizəsində, həm də baş verən hadisələrdə sehrli, fəvqəladə və mistik ünsürlərlə bağlıdır. Dastan qəhrəmanlarının düşmənlərlə mübarizə apardığı yaşı, göstərdiyi güc və qüvvəti müqayisə olunmaz dərəcədə mifik elementlərlə zəngindir. Canqar və Honqor kimi igidlərin mübarizəyə qalxdığı yaşı real olmayacaq dərəcədə az və mistikdir. Qəhrəmanların qeyri-adi bir güclə yeraltı və yerüstü dünyanın mənfi qüvvələrinə qarşı vuruşması, fəvqəladə uğurları, fantastik və mistik dünyagörüşün məhsuludur.

“Koroğlu” eposunda möcüzəvi və əfsanəvi məzmunə bağlı olaraq mifoloji motiv və elementlərin mövcudluğu Qoşabulaq və Misri qılıncın təsvir olunduğu hadisələrdə yer almışdır. Dastanda Misri qılınc igidlərin gücünə güc qatan silahı olaraq göstərilmiş, Qoşabulağın suyu Koroğlunun bədəninə qüvvət, yenilməzlik, özünə isə şairlik vermişdir.

Müqayisəyə cəlb olunan “Canqar” və “Koroğlu” dastanları monqol və türk xalqlarının mifoloji dünyagörüşündən irəli gələn mistik inanclarının araşdırılması baxımından zəngin qaynaqlar olmaqla bərabər mifoloji ünsürləri və obrazları baxımından yaxından səsleşməkdədir. “Canqar” dastanında bu ünsürlər sehrli

⁴ Eposşünaslıq: problemlər, mülahizələr. Tərtib edənlər: Qasımova F., Osmanova G., – Bakı: Elm və təhsil, – 2013, – s.11.

varlıqlar olaraq təsvir edilmiş, həmçinin, qəhrəmanların mifoloji qüvvələrlə mübarizəsində öz əksini tapmışdır. Qəhrəmanlıq motivləri baxımından zəngin olan “Koroğlu” dastanının “Pərizad Xanım”ın Çənlibelə Gəlməyi”, “Koroğluynan Bəylər” və “Alı Kişi” qolu əfsanəvi və sehrli ünsürləri özündə birləşdirir.

Qeyd edilməlidir ki, tədqiqat işinin bu fəslindəki əsas müddəalar ölkə daxilində və xaricində müxtəlif elmi jurnallarda və konfrans materiallarında çap olunmuş elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır^{5.6.7.8}.

Dissertasiyanın **“Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında monqol mövzusu”** adlı II fəslində Azərbaycanda XIII-XIV əsrlərdə mövcud olmuş Elxanilər sülaləsinin bədii ədəbiyyata təsiri məsələləri araşdırılmış, bəzi anadilli poeziya nümayəndələrinin yaradıcılığında monqol mövzusu izlənilmişdir. Bütövlükdə bu fəsil monqol hakimiyyətinin bədii ədəbiyyatdakı əksinə, poetik nümunə və mənzumələrin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bu fəsil də iki paraqraftan ibarətdir.

“XIII-XIV əsrlər Hülakülər dövrünün Azərbaycan ədəbiyyatında bədii əksi” adlı birinci paraqrafta Elxanilər dövlətində cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələrin ədəbiyyata təsiri öyrənilmiş, Nəsirəddin Tusi və Nəsir Bakuvi yaradıcılığında monqol mövzusu müəyyənləşdirilmiş, monqol dövlət başçalarına həsr olunan əsərlər təyin və təhlil olunmuşdur.

Orta əsrlər Azərbaycan tarixi keşməkeşli və ağır ictimai-

⁵ Nəsirova, L. “Cangar” və “Koroğlu” dastanları arasında epik benzerliklər. Rumelide Dil ve Edebiyyat Araşdırmaları Dergisi. – 2020, Ö8.Kasım, – s. 250 – 263.

⁶ Nasirova, L. Similarities between “The Secret History of The Mongols” and turkish epic // - Algeria. Altralang journal. Volume: 02 Issue:02 / December, – 2020, – pp.207– 226.

⁷Nəsirova L. “Monqolların gizli tarixi” dastanında monqol xalqının tarixi yolu və Çingiz xan // Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfrans, - Bakı: 29-30 aprel, - 2020. - s. 158-161.

⁸ Nasirova, L. Sacred and sacral numbers in the epic of “The Secret history of the Mongols” // VIII International Scientific and Practical Conference Scientific Research in XXI Century, – Ottawa, – Canada: – 06-08 March, – 2021, Scientific Collection “İnterconf”, – № 44, – p.329-332.

siyasi hadisələrə o cümlədən Xarəzmşahlar, monqollar və Teymurilərin hökmranlığına şahidlik etmişdir. XIII-XIV əsrlər Azərbaycan tarixinin bu ziddiyyətli siyasi dönəmi ictimai-mədəni həyata təsirsiz ötürməmiş, lakin çətin şəraitə baxmayaraq, elm və mədəniyyət sahəsi inkişafdan qalmamışdır. XIII yüzillik Azərbaycan tarixində yeni mərhələnin, qüdrətli Hülakülər (Elxanilər) dövlətinin (1256-1357) yaranması ilə yadda qalandır. Əsası Böyük Monqol İmperiyasının qurucusu Çingiz xanın nəvəsi Hülakü xan tərəfindən qoyulan Elxanilər dövləti bir əsr boyunca Azərbaycanda hökmranlıq etmişdir. Beşinci monqol ulusu Hülakü xanın hakimiyyəti illərində (1256-1265) Elxanilər Yaxın Şərqdə söz sahibi olan qüdrətli bir dövlətə çevrilmişdir. Siyasi xadim Fəzlullah Rəşidəddinin “Came-ət təvərix” əsərində göstərilmişdir ki, Hülakülər imperiyası bərqərar olduqdan sonra Azərbaycan yeni qurulan səltənətin siyasi mərkəzi olmaqla bərabər, həm də dövlət xəzinəsinin sərvətləri burada mühafizə olunmuşdur⁹. XII-XIII yüzilliyin əvvəlləri Azərbaycan Yaxın və Orta Şərqi seçilən mədəni, iqtisadi mərkəzlərindən biri olmuşdur. Bu dövrdə elm və müxtəlif sənət sahələrinə göstərilən dəyər, həmçinin şair və alimlərin yüksək qiymətləndirilməsi dirçəliş və İntibah dövrünə ən böyük töhfə idi. Atabəylər dövlətindən etibarən Hülakülər dövründə Azərbaycanın mühüm mədəniyyət və elm ocaqlarından hesab olunan Marağa və Təbrizin həm də paytaxta çevrilməsi bu şəhərlərin hərtərəfli inkişafına təkan vermişdir. Ağababa Rzayevin “Nəsirəddin Tusi” adlı kitabında Hülakü xanın Marağa rəsədxanasının tikilişinə və qısa müddətdə ərsəyə gəlməsinə böyük maraq göstərdiyi görülməkdədir¹⁰. Bu maarifpərvər xidmətlər monqol hökmdarının elmə verdiyi yüksək dəyərin nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Elmin, mədəniyyətin inkişafına dəstək verən Hülakü xan miqyasına görə çox böyük olan Marağa rəsədxanasını vəziri, görkəmli alim Nəsirəddin Tusinin (1201-1274) xahişi ilə tikdirmişdir.

⁹Рашид-ад-дин, Ф. Джамии-ат-таварих. Т.3.Перевод с персидского А.К.Арендса. Баку: Издательство АН Азерб.ССР, – 1957, – с.47.

¹⁰ Rzayev, A. Nəsirəddin Tusi. Həyatı, elmi, dünyagörüşü. – Bakı: Kitab Klubu, – 2001, – 296 s.

Ensiklopedik alim, Şərqi böyük dühası Xacə Məhəmməd Nəsirəddin Tusi Hülakülər zamanında dövlət xadimi kimi fəaliyyət göstərmiş, eyni zamanda yaradıcılığı dövründə ona böyük şöhrət qazandıran əsərlərini qələmə almışdır. Hüquq, fəlsəfə, ilahiyyat, tarix, astronomiya kimi elmin müxtəlif sahələrinə dair “Əxlaqi-nasir”, “Biliklərə yiyələnməyin əsasları”, “Zic Elxani”, “Təhriri Əqidis”, “Şərhül işarət”, “Övsafül-əşraf” kimi mükəmməl əsərlər ərsəyə gətirən mütəfəkkirin bəzi mənbələrdə 200-ə yaxın əsərinin olduğu qeyd olunur. Müəllif “Əxlaqi-Nasiri”, “Əqaidi-müfid”, “Kitabi Mədarik”, “Dər mərifətə-təqvim”, “Təlimül-mütəəllim”, “Övsafül-əşraf” kimi əsərlərində əqli tərbiyənin əhəmiyyətindən bəhs edərək müsbət insani keyfiyyətlərin müdriklik fəlsəfəsinə xidmət etdiyini dilə gətirmişdir. İnsanın hal və hərəkətlərini, davranışını tənzimləyən əql onun kamil bir varlıq tək ucalmasına xidmət edirsə, əksinə düşüncəsizliyi və əqilsizliyi onu çıxılmaz, ağır vəziyyətə düşür edər. Əqlin tərbiyə edilməsi və inkişafı N.Tusin bu silsilədən olan əsərlərinin başlıca qayəsi olmaqla bərabər onun mütərəqqi ideyalarının əksidir. Bu silsilədən olan “Övsafül-əşraf” (“Şərafət sahiblərinin vəsfi”) əsəri¹¹ teologiya elminə dair biliklərin məcmusu kimi alimin elmi, irfani, fəlsəfi və əxlaqi görüşlərinin ifadəsidir.

Nəsirəddin Tusi “Övsafül-əşraf” əsərini Elxani hökmdarı Abaqa xanın vəziri Sahib Şəmsəddin Məhəmməd Cüveyninin adına ithaf etmişdir. Risalənin Şəmsəddin Məhəmməd Cüveyniyə həsr olduğu əsərin müqəddiməsində öz təsdiqini tapmaqdadır. XIII əsrin nəsr nümunəsi “Övsafül-əşraf” irfani risaləsi tanınmış tədqiqatçı alimlər tərəfindən araşdırılmış, həmçinin bir çox dünya dillərinə tərcümə olunmuşdur. Əsərin müqəddiməsinə əsaslanaraq söyləmək mümkündür ki, N.Tusi sözügedən risaləni öz fəlsəfi traktatı “Əxlaqi-nasiri” əsərindən sonra qələmə almışdır. Lakin əsərin yazılma tarixi haqqında mənbələrdə dəqiq məlumat olmadığı üçün onun moqol hakimiyyəti dövrünə, Şəmsəddin Məhəmməd Cüveyninin vəzirlik xidməti dövrünə təsadüf etdiyi ən böyük

¹¹ Tusi, X.N. Övsafül-əşraf. (Şərafətli insanların xüsusiyyətləri). tərc. ed.: Şəfiyev F. – Bakı, – 2010, – 91 s.

ehtimaldır. Ədib həmçinin xeyli zaman həqiqət aşiqləri və təriqət yolçularının qanunlarını şərh edən bir risaləni ərsəyə gətirmək fikri haqqında düşündüyünü dilə gətirmişdir. “Övsafül-əşraf” risaləsi seyri-süluk mərhələlərini, təriqət və şəriətin bir-birinə bağlılığını, həmçinin süluk yoluna qədəm qoyan təriqət əhlinin, sufi və ariflərin, süluk əhlinin diqqət etməsi lazım olan müddəaları əks etdirir. İman, səbat, sidq, niyyət, inabət (tövbə), dinin bir çox başqa şərtləri, onların mərtəbələri və nişanələri əsərdə öz şərhini tapmış, risalənin məzmunu Qurandan nümunə gətirilən hədislərlə zənginləşdirilmişdir. Dini maariflənmə üçün çox böyük önəm daşıyan “Övsafül-əşraf” irfani risaləsi onun sufiyanə və fəlsəfi fikirlərinin məcmusudur. Əsərdə təsəvvüf və irfan elminin incəliklərini təhlil edən ədibin öz həyat düşüncələri və irfani meylləri görülməkdədir.

XIII-XIV əsrlər dövrünün ictimai-siyasi tələbinə uyğun olaraq azərbaycanlı şairlər ədəbi dil kimi ərəb və farsca yazıb yaratmışdılar. Bununla bərabər, anadilli poeziyanın görkəmli nümayəndələri lirik şeir müəllifləri kimi ədəbiyyat tarixinə daxil olmuşdur. Dərin humanizmin, yüksək insani dəyərlərin və zəngin ideya-bədii xüsusiyyətlərin hakim olduğu bu poetik şeirlər klassik Şərq ədəbiyyatının dəyərli lirik nümunələrindəndir. Ədəbiyyat tarixində özünəməxsus yer tutan, orta əsrlər dövrünün məhsulu olan bu lirik poeziya nümunələri ədəbi təkamül və inkişafın nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Anadilli poeziyanın ilk nümayəndələrindən biri İzzəddin Həsənoğlunun müasiri, Nəsir Bakuvinin yaradıcılığı XIII əsrin sonu XIV yüzilliyin əvvəllərinə təsadüf edir. Şairin yaradıcılığı haqqında dövrümüzə qədər gəlib çıxan məlumatlar çox az olsa da, onun qələmə aldığı bir mədhiyyə xarakterli müxəmməsi ədəbi-tarixi fakt kimi günümüzdə qədər qorunub saxlanılmışdır. Onun ədəbi irsindən yadigar qalan bu yeganə müxəmməsi 1304-1316-cı illərdə qələmə alınmışdır. 55 beytlik müxəmməs Azərbaycan türkcəsində yazılmış və Xorasan hökmdarı Sultan Məhəmməd Ulcaytu Xudabəndəyə (1278-1316) ithaf edilmişdir. Şair-ədəbiyyatşünasın “Deyilən söz yadigardır” adlı şeirlər toplusunda yer alan bu müxəmməs Nəsir Bakuvinin dərin biliyinin və poetik düşüncələrinin ifadəsidir. Tarixi və

ictimai-siyasi məzmun ehtiva edən müxəmməs Elxanilər dövrü, daha dəqiq desək, Sultan Məhəmməd Ulcaytu Xudabəndənin hökmranlığı dönməninin bədii əksidir. Məhəmməd Ulcaytunun şəxsiyyətinə və siyasi fəaliyyətinə həsr olunan müxəmməs onun mədhi ilə yaddaqalandır. *“Tarixi mənbələrdə ədalətli və maarifpərvər bir sultan kimi xatırlanan Ulcaytu şair Nəsir Bakuvi tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir”*¹².

Müxəmməsdə hökmdar Ulcaytunun şənini mədh edən şair onun ədalətini yüksək qiymətləndirir, sultanın xeyir əməlləri ilə dövlətin və islam dininin nura qər q olduğunu dilə gətirir. Hökmdar lütfü, inayəti və Quranın hökmü ilə düzə-düz, batilə yalan əmri verir, düşmən önündə qəti sədd çəkir. Ümumən, müxəmməsin dili mübaligə, təşbeh, metonimiya, istiarə ilə zəngindir və mədhiyyənin poetik təsir gücünü artıran bədii təsvir və ifadə vasitələridir. Nəsir Bakuvinin qələmə aldığı müxəmməs şairin dövlət idarəçiliyindən və maarifpərvər sultandan razılığının ifadəsidir. Zəmanəsinin monqol hökmdarı Sultan Məhəmməd Ulcaytu Xudabəndənin tərifəlayiq xidmətlərinə və təəssübkeş fəaliyyətinə ithaf olunan bu poetik nümunə öz növbəsində həm də şairin yüksək bilik səviyyəsinin təzahürüdür. N.Bakuvi yaradıcılığının dövrümüzə qədər çatan yeganə şeir nümunəsi olan müxəmməsi elxani hökmdarı Sultan Məhəmməd Ulcaytuya xitabən qələmə alınsa da, şeir təkcə şairin deyil, həm də xalqın sultan haqqındakı müsbət düşüncələrinin məcmusudur. Müxəmməs janrının bütün tələblərinə cavab verən bu poetik nümunə vasitəsilə şair Sultan Məhəmməd Ulcaytu Xudabəndənin ictimai-siyasi fəaliyyətinə işıq tutmuş, onun bədii surətini böyük rəğbət hissi ilə təsvir etmiş, dir.

“Marağalı Əvhədinin “Cami-cəm” poemasına Hülakülər (Elxanilər) dövrünün təsiri” adlı II fəslin ikinci paragrafında şairin yaradıcılığında monqol mövzusu izlənilmiş, poemada hökmdar Əbu Səid Bahadur xanın mədhinə və vəzir Xacə Qiyasəddin Məhəmməd ibn Rəşidə həsr olunmuş mənzumələr tədqiq edilmişdir.

¹² Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. III cild (XIII-XVIII əsrlər) – Bakı: Elm, – 2007, – s.121.

XIII yüzilliyin filosofu və təsəvvüf şairi, didaktik əsərlər müəllifi Marağalı Əvhədi dərin humanizmlə zəngin 40 illik yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatında böyük irs qoymuşdur. Keşməkeşli bir həyat və yaradıcılıq yolu keçən şair klassik Şərq ədəbiyyatına və təsəvvüf ənənələrinə sadıq qalaraq insanpərvərliyi, xəlqiliyi və yeni ideyaları ilə qiymətli ədəbi nümunələr ərsəyə gətirmişdir. Alban əsilli türk yazarı, filosof Şəms-əd-din Sami “Qamusül-ələm” adlı tarix lüğətində Əvhədi haqqında yazmışdır: *“Əvhədi Marağayı (Şeyx Əvhədəddin) İrənin məşahir şüərasından olub, monqol məliklərindən Orqunxanın zamanında Marağada nəşət etmiş və sonra Kirmana hicrətlə oranın kübar məşayixindən Əvhədəddin Kirmaniyə intisab edərək intisabi-kəmalati-mənəvi etmiş və 738 tarixində rəhməti-həqqə nail olmuşdur. Sənainin “Hədiqə”si tərzində “Cami-Cəm” ünvanı ilə mütəsəvvifanə bir məsnəvisi və mürəttəb divanı vardır*¹³.

Ənənəvi hal alan və üstünlük təşkil edən mədhiyyə M.Əvhədi yaradıcılığında özünü göstərməkdədir. Şair “Cami-cəm” poemasının giriş hissəsində monqol xanı Sultan Məhəmməd Əbu Səid Bahadır xanın (1317-1336) və vəzir Xacə Qiyasəddin Məhəmməd ibn Rəşidin (-1336) şənini vəsf etmişdir. Dövrünün hökmdarı, doqquzuncu Elxanilər sultanı Məhəmməd Əbu Səid Bahadırı mədh edən şair onun dövlət idarəçiliyini təbliğ edir, insani keyfiyyətlərinə diqqət çəkir. Mürəkkəb tarixi şəraitdə yaşayan və şahın tərifini verən M.Əvhədi müəyyən qədər dövrün ictimai mənzərəsini yaratmağa çalışır, lakin təbiidir ki, yaşadığı ziddiyyətli dönmə müəyyən güzəştlər çərçivəsində təsvir edir. Mənzumədə sultanın iqamət etdiyi abad sarayın tərifini, Sultan Məhəmməd Əbu Səid Bahadırın hökmranlılığı mədh olunur. Sultanın şənini tərif oxuyan şair tarixi şəxsiyyəti poeziya dili ilə vəsf edərək xanın idarə üsulundan, xalqla rəftarından bəhs edir. Şair ölkəni abad edən şahın ədalətini yüksək dəyərləndirir, onu ərəb xəlifələri ilə müqayisə edərək poetik dillə vəsf edir. Ruh yüksəkliyi və dəbdəbə ilə qələmə alınan mənzumə təntənəli ifadələrlə şahın tərifinə

¹³ Şəmsəddin, S. Qamusül-ələm. Tarix və coğrafiya lüğəti: 6 cildə. 2-ci cild.red.Mehran. İstanbul, – 1889, – s.1065.

xidmət edir. Mənzumənin digər bir diqqətəlayiq cəhəti sultanın timsalında hökmdar-xalq münasibətinin təsviridir. Hökmdar və xalq probleminə toxunan şair ədalət və doğruluğun ilk ünvanını hakimiyyətdə görür. Sultanın ədalətli davranışı və insafla verdiyi qərarlar xalqı düz yola təşviq edir. Onun ədaləti ölkənin dayağıdır, rifah və abadlığa nişanədir. Haqqın tərəfində olan şah daima xalqın gözündə ucalar, insafı və düzgün rəftarı ilə hörmət qazanar. Əksinə hökmdar zülm etsə, özünü yüksək insani keyfiyyətlərdən məhrum edir, xalq içində nüfuz və etibarına kölgə salar. Ölkənin abadlığı və firavanlığını hökmdarların yürütdüyü ağıllı siyasətlə vəhdətdə hesab edən şair daima siyasi-hüquqi düşüncələrində ədalət əsaslı feodal dövlət quruluşunu təbliğ etmişdir. Humanist bir mütəfəkkir kimi sosial ədalət prinsiplərini əsas tutaraq xalqın mənafeyinin qorunmasına böyük önəm vermişdir. *“Mütəfəkkirə görə, dövlətlərin inkişafı və abadlığı şahların həyata keçirdikləri tədbirlərdən çox asılıdır. Monarx parlaq kamala və dərin düşüncəyə malik olmalıdır ki, dövlət də öz növbəsində bu kamal və düşüncə sayəsində həmişə abadlaşsın və inkişaf etsin”*¹⁴. M.Əvhədinin “Cami-cəm” poeması əxlaqi-tərbiyəvi, didaktik məzmun ifadə etməklə bərabər onun elmi və hüquqi mülahizələrinin məcmusudur.

II fəsildə əksini tapan araşdırmaların əsas müddələri ölkə daxilində və xaricində olmaqla, müxtəlif beynəlxalq konfrans materiallarında və elmi nəşrlərdə dərc olunmuşdur^{15, 16}.

Dissertasiyanın III fəslə **“Çağdaş Azərbaycan nəsrində monqol hökmdarı Çingiz xanın bədii obrazı”** adlanır. Üç paraqraftan ibarət olan III fəslin ilk paraqrafı **“Çingiz xanın bədii**

¹⁴ Quliyev, A. Əvhədi Marağalı və Əssar Təbrizinin siyasi hüquqi görüşləri. – Bakı: Azərnəşr, – 1994, – s.27.

¹⁵ Nəsirova, L. Nəsir Bakuvinin lirikasında monqol hökmdarının mədhi. // Bakı: Filologiya məsələləri, – 2023, – № 7, – s.306-314.

¹⁶ Nəsirova, L. Filosof-şair Marağalı Əvhədinin “Cami-cəm” poemasında bəşəri mövzuların əksi // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr edilmiş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” adlı VII Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 7 may, – 2024, – s. 109-110.

obrazı dünya ədəbiyyatında” adlanır. Bu paraqrafda Britaniya tarixçisi və yazarı C.Menin “Çingiz xan” tarixi romanı, rusiyalı yazıçı və dramaturq V.Q.Yanın “Çingiz xan”, tanınmış qazax yazıçısı M.Şaxanovun “Çingiz xanın sirri”, əsərləri və Qırğızıstan yazıçısı Ç.Aytmatovun “Çingiz xanın ağ buludu” povesti araşdırılmışdır.

XIII əsrdə qüdrətli monqol dövlətinin banisi olmuş Çingiz xan inadlı mübarizəsi və uzun illər apardığı yürüşlər nəticəsində imperiyanın hüdudlarını genişləndirməyə nail olmuşdur. Orta əsrlərin məğlubedilməz sərkərdəsi bədii ədəbiyyatda inadlı, səriştəli, sözündən dönməyən, bir sözlə, xarakterindən irəli gələn bütün müsbət və mənfi cəhətləri ilə təsvir edilmişdir. Çingiz xan bədii əsərlərdə süjetin ən mərkəzi qəhrəmanı kimi tarixi faktlarla uyğunluq içərisində göstərilir. Hökmdarın həyatının müəyyən dövrləri, hökmdarlığı və hərbi səfərləri tarixi romanlarda aydın şəkildə təhlil edilir. Qələmə alınan romanlar XII-XIII əsrin ziddiyyət və təlatümlərinin, Çingiz xanın fəthlərinin ağır nəticələrinin bədii əksidir.

“Fərman Kərimzadənin “Təbriz namusu” romanında tarixi şəxsiyyət konsepsiyası” adlanan ikinci paraqrafda tədqiqata cəlb olunan romanda Çingiz xanın bədii obrazı istilaları fonunda araşdırılmış, əsərdə paralel surətdə qələmə alınan Elxanilər dövrünün ictimai-siyasi mənzərəsi təhlil olunmuşdur. 60-cı illər Azərbaycan ədəbi nəsrinə yeni nəfəs gətirmiş görkəmli yazıçı, nasir, tarixi romanlar müəllifi Fərman Kərimzadə yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatında qiymətli irs qoymuşdur. “Təbriz namusu” romanında orta əsrlər tarixinə güzgü tutan yazıçı Azərbaycanda Elxanilər hakimiyyəti qurmuş monqol sülaləsi dövrünü və hökmdarlarının hakimiyyətini tarixi qaynaqlara dayanaraq təsvir edir. Yazıçı üçün tarixi hadisələrin təsvirində əsas mənbə tarixçi, Elxanilər dövlətinin baş vəziri olmuş Rəşidəddin Fəzlullah əl-Həmədaninin (1247-1318) orta əsrlər tarixi ədəbiyyatının ən mühüm əsərlərindən biri kimi özündə mühüm ensiklopedik məlumatları əks etdirən “Came ət-təvarix” əsəri olmuşdur. Tarixi hadisələri və şəxsiyyətləri bədiilik meyarı ilə təsvir edən F.Kərimzadə “Təbriz namusu” romanında cərəyan

edən hadisələrin nəqlində tarixçi F.Rəşidəddin ilə birgə hərəkət edir. “Təbriz namusu” romanının başlıca ideyası Elxanilər dövlətində ziddiyyətli və təzadlı tarixi-siyasi dövrdə daxili və xarici düşmənlərin təzyiqinə qarşı aparılan mübarizə, həmçinin paralel olaraq fateh-hökmdar Çingiz xanın istilalarının ağır nəticələrinin əksidir. Tarixi romanda xəyanət, intiqam, əsarət və mübarizə motivləri izlənməkdədir. Forma aydınlığı, dil və üslub zənginliyi ilə seçilən “Təbriz namusu” romanında təsvir edilən hadisələr iki xətt üzrə öz əksini tapmışdır. Zaman baxımından uzaq olsa da, bu hadisələr məzmun etibarilə bir-birilə uyğunluq içərisində, yazıçı məharəti sayəsində əlaqəli şəkildə nəql olunur. Yazıçı tarixi romanda Azərbaycanda Hülakülər dövrünü, hökmdarların həyat və fəaliyyətinin mühüm tərəflərini əks etdirir. Böyük Monqol dövlətinin əsasını qoymuş sərkərdə Çingiz xan romanda süjet xəttinin ən mərkəz obrazlarından biri kimi tarixi həqiqətlərə uyğun biçimdə təsvir olunmuşdur. *“İllər ötəcək, o böyüyüb hakimiyyəti ələ alacaq, dünyada çox qan tökəcək və o zaman onu daha bir təzə adla-Çingiz xan deyib çağıracaqdılar. O vaxta hələ çox vardı....”*¹⁷ Romanda Çingiz xanın həyatının müəyyən dövrləri, hökmlərliyi və hərbi yürüşləri qələmə alınmışdır.

“Yunus Oğuzun “Çingiz xan” romanında ideal qəhrəman” adlı üçüncü paragrafda tarixi roman məzmun və ideyası etibarilə V.Q.Yanın eyniadlı romanı ilə yaxından səsleşir və müqayisəli təhlilə cəlb olunmuşdur. Hər iki əsərdə aşkarlanan bənzər süjet xəttinin əsas və mərkəz fiquru Çingiz xandır.

Yunus Oğuzun qələmə aldığı “Çingiz xan” tarixi romanı Xarəzmşahlar dövlətində baş verən siyasi çəkişmələrə, həmçinin fateh-hökmdar Çingiz xan, Xarəzmşah Sultan Ələddin Məhəmməd və Sultan Cəlaləddin kimi dövrünün tanınmış tarixi şəxsiyyətlərinin ictimai-siyasi fəaliyyətinə işıq tutur, bu qüdrətli və nəhəng Şərqlə ümumi mənərəsini təqdim edir. Yazıçı tarixi şəxsiyyətlərin bədii obrazını qələmə almış, Çingiz xanın ideal qəhrəman obrazını bədii boyalarla təsvir etmişdir. Tarixi

¹⁷ Kərimzadə, F. Təbriz namusu. – Bakı: Kitab klubu, – 2017, – s.40.

romanda Xarəzmşah dövlətinin daxildən çöküşü və Çingiz xanın xanədanlığı süquta uğratmasından bəhs olunur. Epiloqla başlayan əsərdə mövcud sabitliyi və nizamı alt-üst edən xaosun gətirdiyi ağır nəticələr bədii dillə təsvir olunur. 1217-ci ildən etibarən böyük xaosun təhdidi ilə qarşı-qarşıya qalan və qaçınılmaz məğlubiyyətlər meydanına çevrilən Xarəzmşahlar səltənəti Çingiz xanın başçılığı ilə monqol-tatar yürüşləri qarşısında sona qədər tab gətirə bilməyərək məğlubiyyətlə barışır. *“1221-ci ildə Orta Asiya ərazisində tatar-monqollardan başqa heç bir hakimiyyət yox idi. Burada heç kim Çingiz xana bundan artıq müqavimət göstərmədi. Əsas dağıntılar böyük şəhərlərdə baş vermişdi. Bu müharibədə ən çox əziyyət çəkən şəhər əhalisi və seyrək məskunlaşmış kənd əhalisi idi. Köçərilər-türklər bu müharibədə iştirak edirdilər - bəziləri Çingiz xanın tərəfində, digərləri isə müxalif kimi”*¹⁸.

Əsərdə hökmdar Çingiz xanın xanədanlıqda bərqərar etdiyi yeni düzən, onun qaydaları və nəticələri təhlil olunur. Xarəzmşahlar dövlətindəki dinclik və sabitlik köhnə düzən olaraq mənalandırılır. Mövcud olan köhnə düzəni kökündən sarsıdan dağıdıcı monqol yürüşləri olmuş, Çingiz xan ordusunun gətirdiyi böyük xaosla bu sabitlik sona yetmişdir. *“Dünyanı dəhşətə gətirən, adı gələndə hamının tük saldığı, sultanı qorxudub qaçırdan, haqqında əfsanələr danışılan Çingiz xan bu imiş. O heç də bədheybət, cinə, divə bənzəmirmiş. O heç də şeytanla dostluq edənə də oxşamırdı. O, hündürboylu, kosa saqqalına dən düşmüş, möhkəm bədənli, baxışlarından qətiyyət yağan göy pişikgözlü, sərt və istəyəndə hər an qəssaba çevrilə biləcək insanmış”*¹⁹. Orta əsrlər dövrünə yeni düzən gətirən tarixi şəxsiyyət, yenilməz sərkərdə, fateh-hökmdar Çingiz xan zorakı və dağıdıcı istilaları ilə bu möhkəm türk dövlətini (Xarəzmşahlar dövlətini) lərzəyə gətirmiş, onu təməmindən sarsıdan tarixi hadisələrə gətirib çıxarmışdır. Çingiz xanın iradəli və qətiyyətli şəxsiyyəti, savaq meydanlarında keçən keşməkeşli həyat yolu və tarixdə oynadığı mühüm rol onun

¹⁸ Безертинов, Р.Н. Татары, тюрки – потрясатели Вселенной (История Великих Империй). – 2-е изд., исправл., Новосибирск: ЦЭРИС, – 2001, – с.186.

¹⁹ Oğuz, Y. Çingiz xan. – Bakı : Xan, – 2020, – s.256-257.

bədii ədəbiyyatda ideal qəhrəman obrazını yaratmağa imkan vermişdir. Monqol hökmdarının daxili-mənəvi aləminin əksi bədii ədəbiyyatda, onun ədəbi qəhrəman obrazında cəmlənmişdir.

Bu fəsildə əldə edilən elmi nəticələr müxtəlif elmi jurnal və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır^{20. 21. 22.}

Dissertasiya işinin “**Nəticə**” hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş elmi-nəzəri qənaətlər ümumiləşdirilmişdir.

²⁰ Насирова, Л. Исторический прототип Чингисхана в романе Фармана Керимзаде «Тебризская честь» // – Кременец: Кременецькі компаративні студії, – 2019, Вип. IX, Украина, – с. 161-168.

²¹ Nasirova, L. Dünya edebiyatında Cengiz Han karakteri // Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, – 2021, – Cilt 3, – Sayı 2, – Ay Aralık, – ss.18-28.,DOI 10.51177/kayusosder. 946575.

²² Nəsirova, L. “Təbriz namusu” romanında tarixi şəxsiyyət konsepsiyası (Elxani hökmdarı Sultan Əbu Səid Bahadır xan və Əmir Çoban obrazının təhlili əsasında). Bakı: Filologiya və sənətsünaslıq jurnalı, – 2022, – №2, – s.206-214.

Dissertasiyanın əsas məzmunu iddiaçının aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Nəsirova, L. Monqol ədəbiyyatının Azərbaycanda tədqiqi və tərcüməsi məsələləri // Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq jurnalı, – 2019. – №1, – s.223-226.
2. Насирова, Л. Исторический прототип Чингисхана в романе Фармана Керимзаде «Тебризская честь» // Украина: Кременецькі компаративні студії, – 2019. – Вип. IX, – с. 161-168.
3. Nəsirova, L. Azərbaycan və Monqol folklorunda ortaq məsələlər (Atalar sözləri əsasında). Gənc Tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfrans materialları, – Bakı: – 29-30 aprel, – 2019, – s. 1270-1273.
4. Nəsirova, L. Mədəniyyətlərin dialoqunda ədəbi əlaqələrin yeri (Azərbaycan-Monqol ədəbi əlaqələri əsasında) // “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 6-8 may, – 2019, – s.114-115.
5. Nasirova, L. “Cangar” və “Köroğlu” destanları arasında epik benzerliklər // Türkiyə: Rumelide Dil ve Edebiyyat Araşdırmaları Dergisi, – 2020. – Ö8, – Kasım, – s. 250-263.
6. Nasirova, L. Similarities between “The Secret History of The Mongols” and turkish epic // Algeria: Altralang journal, –2020. – Volume: 02, – Issue:02, – December, – pp.207-226
7. Nəsirova, L. Azərbaycan ədəbiyyatında monqol hökmdarı Çingiz xanın bədii obrazı (F.Kərimzadənin “Təbriz namusu” romanı əsasında) // Gənc alim və Mütəxəssislərin II Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 3-6 mart, – 2020, – s.448-449.
8. Nəsirova, L. “Monqolların gizli tarixi” dastanında andıçmə motivi // “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin milli özünü təsdiqdə və Mərkəzi Asiyadakı mədəni tərəqqidə yeri” adlı Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 26-27 noyabr, – 2020, – s.57-58.
9. Nasirova, L. Epic similarities between “Koroglu” and “Jangar”

- folktales // Bandırma Onyeddi Eylül Ünivesitesi. II Uluslararası Filoloji Kongresi, – Türkiyə: – 2-5 sentyabr, – 2020, – s.21.
10. Nəsirova, L. “Monqolların gizli tarixi” dastanında monqol xalqının tarixi yolu və Çingiz xan // Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 29-30 aprel, – 2020, – s. 158-161.
 11. Nəsirova, L. Mədəniyyətlərin dialoqunda bədii tərcümənin rolu (Monqol ədəbiyyatı nümunələri əsasında) // “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” III Beynəlxalq Elmi konfrans materialları, – Bakı: – 5-6 may, – 2020, – s.79-80.
 12. Nasirova, L. Dünya edebiyatında Cengiz Han karakteri // Türkiyə: Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, – 2021. – Cilt 3, – Sayı 2, – Aralık, – ss.18-28.
 13. Nasirova, L. Sacred and sacral numbers in the epic of “The Secret history of the Mongols” // VIII International Scientific and Practical Conference Scientific Research in XXI Century, – Ottawa, – Canada: – 06-08 March, – 2021, Scientific Collection “İnterconf”, – № 44, – p.329-332.
 14. Nasirova, L. Historical image of Genghis Khan in John Man's novel “Genghis khan” // III International Scientific and Practical Conference Scientific Community Interdisciplinary Research, – Hamburg, – Germany: – 16-18 March, – 2021, Scientific Collection “İnterconf”, – №45, – p.187-190.
 15. Nəsirova, L. “Monqolların gizli tarixi” dastanı və “Kitabi Dədə Qorqud” eposunda ortaq motivlər və ideya bənzərliyi // Gənc Tədqiqatçıların V Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 29-30 aprel, – 2021, – s.1397-1399.
 16. Nəsirova, L. Monqol folklorunda dini inancların əksi (“Monqolların gizli tarixi” dastanı əsasında) // “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” onlayn IV Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 6-8 may, – 2021, – s.102-103.
 17. Nasirova, L. Historical image of mongolian Abu Said Bahadur khan in Farman Karimzadeh “Tabriz's pride” novel // Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi 3. Uluslararası Dil ve

- Edebiyat Kongresi, – Türkiyə: – 6-8 Ekim, – 2021, – s. 27.
18. Nəsirova, L. Tarixi romanlarda fateh-hökmdar Çingiz xanın ədəbi-bədii obrazı // “Nizami Gəncəvi və Şərq ədəbiyyatları: ədəbi təsirin hüdudları” mövzusunda Beynəlxalq Elmi konfrans, – Bakı: – 8 oktyabr, – 2021, – s.136-138.
 19. Nəsirova, L. “Təbriz namusu” romanında tarixi şəxsiyyət konsepsiyası (Elxani hökmdarı Sultan Əbu Səid Bahadır xan və Əmir Çoban obrazının təhlili əsasında) // Bakı: Filologiya və sənətsünaslıq jurnalı, – 2022. – №2, – s.206-214.
 20. Nəsirova, L. Müasir monqol hekayələri Azərbaycan dilində // Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq beynəlxalq elmi jurnal, – 2022. – №2, – s.141-146.
 21. Nəsirova, L. Yunus Oğuzun “Çingiz xan” romanında tarixilik // “Azərbaycan Şərqşünaslığı Şərq-Qərb elmi-mədəni və ictimai-siyasi dialoqu kontekstində” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 14-15 dekabr , – 2022, – s.157-158.
 22. Nəsirova, L. Nəsir Bakuvinin lirikasında monqol hökmdarının mədhi // Bakı: Filologiya məsələləri, - 2023. – № 7, – s. 306-314.
 23. Nəsirova, L. Marağalı Əvhədinin “Cami-cəm” poemasında elmi-fəlsəfi məsələlərin bədii əksi // Bakı: “Gənc tədqiqatçı” elmi-praktik jurnalı, – 2023. – IX, – № 4, – s.99-105.
 24. Nəsirova, L. “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Monqolların gizli tarixi” eposunda qadın obrazlarının səciyyəsi // “Özbək və Azərbaycan filologiyasının aktual məsələləri” mövzusunda Beynəlxalq konfrans materialları, – Bakı: – 15-16 aprel, – 2024, – I cild, – s. 312-318.
 25. Nəsirova, L. Muxtar Şaxanovun “Çingiz xanın sirri” mənzum romanında baş qəhrəmanın mənəvi təlatümlərinin əksi // Ümummillə lider H.Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycanşünaslığın aktual məsələləri: Tədqiqat, elmi diskurs və beynəlmilləşmə” adlı Beynəlxalq konfrans materialları, – Bakı: – 02-03 may, – 2024, – s. 476-478.

26. Nəsirova, L. Filosof-şair Marağalı Əvhədinin “Cami-cəm” poemasında bəşəri mövzuların əksi // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr edilmiş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və toleranlıq ideologiyası” adlı VII Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları, – Bakı: – 7 may, – 2024, – s. 109-110

Dissertasiya işinin müdafiəsi 24 oktyabr 2024-cü il tarixində saat 11³⁰ Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD – 1.05/2 – Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Azərbaycan Respublikası, Bakı ş., Hüseyn Cavid prospekti, 117, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı, IV mərtəbə

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 11 sentyabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 13.06.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm:40404

Tiraj: 100